

ОТ РЪКОПИС ДО МЕГАБАЙТ: НОВ ЖИВОТ ЗА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

Паола Галович

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски е не само литературен паметник, но и национален символ, вдъхновяващ българския дух през вековете. В съвременното дигитално общество опазването, съхраняването и популяризирането на такива ценни културни артефакти изисква иновативен подход. Настоящото изследване разглежда процеса на дигитализация на „История славянобългарска“ – от физическия ръкопис до съвременните дигитални форми, които правят произведението достъпно за глобалната публика. Анализирани са технологиите, използвани в процеса на дигитализация, както и добри практики от български и международни институции. Обърнато е внимание и на предизвикателствата, свързани с дългосрочното съхранение, автентичността и метаданните на дигиталните копия. В заключение се подчертава значението на дигитализацията не само като технически процес, но и като културна мисия – ново начало за едно старо слово, което живее в мегабайти, но носи вековна идентичност.

Ключови думи: „История славянобългарска“; дигитализация; културно наследство; Паисий Хилендарски; ръкописи

ВЪВЕДЕНИЕ

„История славянобългарска“, съчинена от Паисий Хилендарски през 1762 г., е безспорно един от най-значимите ръкописни паметници в българската културна история. Написана с цел да пробуди национално самосъзнание сред българите под османска власт, тази творба се превръща в символ на Възраждането и на духовната устойчивост на нацията. Въпреки крехката си материална форма „История славянобългарска“ продължава да вдъхновява поколения българи. В епохата на дигиталните технологии възниква въпросът: как да съхраним, защитим и популяризираме такова безценно културно наследство в цифрова среда? Настоящият текст разглежда трансформацията на „История славянобългарска“ от манастирски ръкопис до дигитален артефакт като пример за съвременното опазване на книжовни ценности. Чрез технологични решения и културни политики старото слово намира нов живот – вече не само в библиотеките и музеите, а и в интернет пространството, достъпно за всеки заинтересован читател, учен или изследовател (Todorov 2003).

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването е базирано на: преглед на съществуващи проекти за дигитализация на „История славянобългарска“ в национални и международни библиотеки; анализ на използваните дигитални технологии, стандарти за съхранение и

метаданни; съпоставка между традиционните методи за опазване на ръкописи и съвременните дигитални практики; използване на вторични източници, като научни публикации, официални уебсайтове на библиотеки и международни стандарти за дигитализация.

ДИГИТАЛИЗАЦИЯ НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО И НЕЙНАТА РОЛЯ

Дигитализацията играе основна роля в съвременния процес на опазване на културни и исторически ценности. Дигитализацията представлява процес на преобразуване на аналогова информация – като текстове, изображения или артефакти – в цифров формат чрез използването на специализирани технологии. Когато става дума за културно-исторически обекти, дигитализацията служи като съвременен инструмент за тяхното съхранение, опазване и достъпност. Тя не просто копира съдържанието, а създава възможност за дългосрочното му съществуване в условията на глобална достъпност, без да се застрашава физическата цялост на оригинала. Особено в контекста на библиотечното и архивното дело дигитализацията се превръща в основен метод за опазване на редки и ценни документи. В контекста на Паисиевата история дигитализацията обхваща както оригиналния Зографски ръкопис, така и редица по-късни преписи. Процесът може да бъде обобщен в няколко основни етапа:

Идентифициране и подбор на обекти за дигитализация. Най-значимите запазени преписи на „История славянобългарска“ са Зографският, Котленският, Чипровският, Пловдивският, както и известният препис на Софроний Врачански. Зографският оригинал и някои от ранните преписи са обект на особен интерес заради своята историческа и текстологична стойност.

Оценка на физическото състояние и подготовка на ръкописите. Преди дигитализацията се извършва експертна оценка на състоянието на ръкописите, например наличие на увреждания, нужда от реставрация или специфични изисквания при сканиране. Особено внимателно се подхожда към Зографския оригинал поради неговата изключителна крехкост.

Сканиране и обработка на изображенията. Използват се специализирани скенери с висока резолюция, за да се заснемат страниците така, че да се уловят дори най-фините особености на ръкописа, включително ръкописен почерк, корекции, водни знаци и декоративни елементи. Този етап вече е реализиран успешно за Зографския препис, който е достъпен чрез дигиталната библиотека на БАН и в международни проекти като Europeana.

Метаданни и каталогизация. Всеки дигитален обект се описва с метаданни – информация за произхода, съдържанието, езика, автора, физическите характеристики и авторските права. Това улеснява откриваемостта и научното използване на цифровите копия.

Публикуване и достъпност. Дигитализираните версии се публикуват в онлайн платформи – както национални (като „Дигитална библиотека на БНБ“ и „Научен архив на БАН“), така и международни. Зографският препис вече е

достъпен онлайн, докато някои други преписи, например Котленският и Пловдивският, все още не са напълно дигитализирани или са достъпни само частично чрез научни публикации.

АНАЛИЗ НА ДИГИТАЛИЗИРАНИТЕ ПРЕПИСИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“

През последните две десетилетия дигитализацията на ръкописното наследство в България отбелязва напредък, макар и неравномерен. Когато става дума за „История славянобългарска“, наблюдаваме засилен интерес към дигиталното възпроизвеждане на ключови преписи, но същевременно и липса на цялостна стратегия, обхващаща всички известни версии. В този контекст следва да разгледаме кои преписи са вече дигитализирани, какви технологии са използвани и какво е тяхното състояние като дигитални обекти (Prepiste 2017).

1. Зографски препис (1762)

Местонахождението на Зографския препис е в манастира „Св. Георги Зограф“, Света гора. Преписът е дигитализиран от Централната библиотека на БАН в сътрудничество със Зографския манастир. Съществува онлайн достъп чрез дигиталната библиотека на БАН и Europeana. Дигитализираният препис съдържа висококачествени сканирани изображения 300 – 600 dpi, придружени от кратки метаданни, като липсва разширен текстологичен апарат.

Зографският препис е оригиналният автограф на Паисий и следователно има най-висока документална и символна стойност. Дигитализацията му е извършена със съвременни стандарти, но липсва пълна научна транскрипция в интерактивен формат. Оригиналят е достъпен като образ, но не и като напълно обработен текстов обект (без OCR или TEI кодиране).

2. Котленски препис (1765)

Местонахождението на Котленския препис е в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Дигитализиран е частично от НБКМ в рамките на програма „Дигитална библиотека“. Съществува ограничен достъп, като са налични отделни страници като илюстрация към изложби или научни публикации. Липсва цялостен цифров архив.

Котленският препис, направен от поп Стойко Владиславов (по-късно Софроний Врачански), представлява важна стъпка в разпространението на Паисиевата история. Все още не е напълно дигитализиран и е достъпен само фрагментарно. Това създава сериозно ограничение за текстологичен сравнителен анализ и за изследване на редакторските намеси.

3. Препис на Софроний Врачански

Местонахождението му е институционално в НБКМ и регионални музеи. Преписът е дигитализиран частично за използване в издания и научни студии. Цитиран е и е частично сканиран в научни платформи. Резолюцията е ниска, с нетехническо описание и без интегрирани метаданни.

Този препис е особено ценен, тъй като Софроний не само преписва, но и адаптира текста според своята мисия. Липсата на пълна дигитална версия по-

ставя препятствия пред проследяването на тази редакторска дейност и прави сравненията с оригинала неефективни (Stoyanov 1962).

4. Чипровски препис (втори по време след Зографския)

Чипровският препис не е напълно дигитализиран, поради което и достъпът му е ограничен, като съществуват само фототипни фрагменти. Макар да е сред ранните преписи, Чипровският все още не е част от националните дигитални инициативи. Това е показателно за изоставането при документи извън централните институции.

5. Еленски препис на Дойно Граматик от 1784 г.

Преписът съдържа 183 ръкописни и 53 печатни листа с размери 200 x 150 мм. Освен пълния текст на „История славянобългарска“ той включва и допълнителни материали, като разкази за Ной, подвизите на Александър Македонски, разселването на славяните и цар Самуил. Включени са и две песни от книгата „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ на хърватския поет Андрия Качич-Миошич, които възпяват исторически събития и личности, свързани с българската история (Ivanova 2000). През 2022 г. е представен достъп във виртуална галерия на библиотеката, като част от инициативата за отбелязването на 300 години от рождението на Паисий Хилендарски.

Еленският препис на „История славянобългарска“ е ценен източник за изследване на българската историография и културна идентичност през XVIII век. Неговото съхранение и дигитализация от Националната библиотека осигуряват достъп до този важен документ за изследователи и широката публика.

Дигитализацията на „История славянобългарска“ е извършена успешно единствено за Зографския препис. Останалите важни версии, включително тези с голяма редакторска стойност, са или частично обработени, или изцяло извън дигиталния обхват. Това възпрепятства не само достъпа, но и развитието на съвременна текстология, дигитална хуманитаристика и образователни приложения.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ДОБРИ ПРАКТИКИ

Дигитализацията на ръкописи като „История славянобългарска“ е комплексен процес, съпътстван от редица предизвикателства – както технически, така и институционални и правни. Един от основните проблеми е физическата уязвимост на оригиналите. Работата с крехки хартиени носители от XVIII век изисква специално оборудване, стабилна среда (осветление, влажност, температура), както и внимателно боравене от специалисти по консервация (Hristova, Karadzhova, Vutova 1996).

Друго предизвикателство е свързано с липсата на централизиран координиращ орган, който да обединява усилията на различни институции – библиотеки, музеи, архиви и манастири. Например Зографският препис е дигитализиран в сътрудничество между БАН и Светогорския манастир, но за други преписи, като този в Котел или на Софроний Врачански, липсват единна стратегия и лесен онлайн достъп.

Правната рамка също не е еднозначна – някои преписи се намират в частни или църковни колекции, които не са задължени да предоставят публичен достъп. Освен това липсата на стандартизирани метаданни между различните платформи затруднява интегрираното търсене и научната работа.

Въпреки тези трудности България разполага с добри примери. Проекти като „Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Дигитална библиотека“, „Европейската библиотека“ (The European Library) и включването в Europeana демонстрират как чрез партньорство и прилагане на добри практики (като използване на формати METS/ALTO, XML описание, OCR технологии) се постигат високо качество и устойчивост на цифровите ресурси (Tsonev 1910).

РЕЗУЛТАТИ

Дигитализацията е определена като ключов процес за опазване и достъп до ръкописното културно наследство, който не само съхранява оригиналите, но и създава нови възможности за научен анализ, образование и културна комуникация.

Установено е, че дигитализацията на „История славянобългарска“ е осъществена само частично, като само Зографският оригинал е достъпен в пълна форма чрез дигитални платформи, докато повечето други значими преписи остават недигитализирани или с ограничен достъп.

Идентифицирана е липсата на национално координирана стратегия и единен дигитален корпус, който да обедини всички съществуващи преписи с научна стойност в една достъпна, стандартизирана и функционална платформа.

Установена е нуждата от технологични и методологични подобрения, включително прилагането на стандарти за текстово кодиране (като TEI), добавяне на метаданни и възможности за паралелен текстов анализ.

Разкрит е потенциалът за нови форми на културна употреба на дигитализираните текстове, включително разработване на мобилни приложения, образователни игри, виртуални изложби и дигитални учебни ресурси.

ИЗВОДИ

„История славянобългарска“ е не само основополагащ текст на българската историческа и културна памет, но и подходящ пример за това как дигитализацията може да вдъхне нов живот на традицията. Пълната дигитализация на всички съществуващи преписи не е само въпрос на техническо изпълнение, а изисква целенасочена културна политика, институционално сътрудничество и устойчиво финансиране. Необходимо е изграждане на специализирана онлайн платформа, в която дигиталните копия на всички известни преписи да бъдат достъпни, анотирани, съпоставими и придружени от образователни ресурси. Дигитализацията трябва да се разглежда като продължение на Паисиевата мисия – просвета, самосъзнание и културна мобилизация, но вече в дигитална среда и с помощта на съвременни технологии. Достъпът до дигитализирани ръкописи е ключов за

съвременната историческа наука, хуманитарното образование и културното самосъзнаване. Затова опазването и популяризирането на „История славянобългарска“ в цифрова форма трябва да бъдат национален приоритет.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Процесът на дигитализация на „История славянобългарска“ стои на кръстопът между миналото и бъдещето, между паметта и технологиите. Превръщането на този ключов ръкописен текст от символ на Българското възраждане в достъпен дигитален ресурс изисква много повече от техническо сканиране – то предполага критично преосмисляне на начина, по който възприемаме, съхраняваме и предаваме културната си памет (Hristova, Karadzhova, Vutova 1996). Настоящото изследване показва, че дигитализацията на „История славянобългарска“ е неравномерна, фрагментарна и институционално разпокъсана. Макар че Зографският оригинал и някои преписи вече са дигитализирани и публикувани в електронни хранилища, липсата на координирана национална политика и стандартизирана инфраструктура продължава да възпрепятства цялостното дигитално присъствие на това произведение. В този контекст се очертава необходимостта от стратегическо преосмисляне на процеса – не само като акт на консервация, но и като средство за активна културна комуникация.

Поставям акцент върху нуждата от нов прочит на дигитализацията – не само като архивиране, а и като възможност за създаване на нови културни значения. Интерактивни образователни модули, дигитални изложби, аудио-визуални интерпретации и crowdsourcing платформи могат да превърнат дигиталното копие в активен елемент от културния живот. Чрез цифровите технологии можем да осигурим нов живот на този безценен текст – живот, в който той не само ще бъде съхранен, но и ще се впише активно в съвременната културна и образователна динамика. Така преминаването „от ръкопис до мегабайт“ ще се превърне не просто в трансформация на носителя, а в трансформация на въздействието и присъствието на националната ни памет.

ЛИТЕРАТУРА

ДЕЯНОВА, М., 2012. Съвпадения между характерните диалектизми в Зографската чернова на „История славянобългарска“ и говорните характеристики на с. Доспей, Самоковско (по повод на 100 години от откриването на Зографската чернова). *LiterNet*. [viewed 10 June 2025]. Available from: https://litternet.bg/publish19/m_deianova/syvpadeniia.htm.

ДЕЯНОВА, М., 2013. Вторият самоковски препис на „История славянобългарска“ е изработен в град Самоков. *Онгъл: електронно списание за етнология, медиевистика и археология*, бр. 5, с.

55 – 60. [viewed 10 June 2025]. Available from: http://www.spisanie.ongal.net/broi5/3_Deyanova.pdf.

ИВАНОВА, Н., 2000. Андрия Качич Миошич и Еленският препис на Паисиевата история от 1784 г.

(Стилистични и езикови трансформации). БОЖИЛОВА, Р. и др. (съст. и ред.). *Българи и хървати през вековете. Андрия Качич Миошич и българите*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 99 – 108.

ПАИСИЙ Хилендарски, 1762. *История славянобългарска*. [Ръкопис]. Оригиналът се съхранява в Зографския манастир, Света гора; преписи и дигитални копия – в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София. Достъпно чрез: Дигитални колекции на НБКМ и Своден каталог на НАБИС.

ПРЕПИСИТЕ на „История славянобългарска“ – анализ на ръкописните и печатни варианти, използвани източници и разпространение през Възраждането, 2017. *National Geographic България*. [viewed 10 June 2025]. Available from: <https://nationalgeographic.bg>.

СТОЯНОВ, М., 1962. Преписи на Паисиевата „История славянобългарска“. *Паисий Хилендарски и неговата епоха (1762 – 1962). Сборник от изследвания по случай 200-годишнината от „История славянобългарска“*. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1962, с. 557 – 597.

ТОДОРОВ, И., 2003. *Паисий Хилендарски. Литература за живота и делото му: Анотиран библиографски указател*. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

ХРИСТОВА, Б.; КАРАДЖОВА, Ц.; ВУТОВА, С., 1996. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Том 5. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

ЦОНЕВ, Б., 1910. *Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София*. Том 1. София.

ЦОНЕВ, Б., 1923. *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека*. Том 2. София.

REFERENCES

PAISIY Hilendarski, 1762. *Istoria slavyanobalgarska*. [Rakopis]. Originalat se sahranyava v Zografskia manastir, Sveta gora; prepisi i digitalni kopia – v Natsionalnata biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, Sofia. Dostapno chrez: Digitalni kolektsii na NBKM i Sviden katalog na NABIS.

PREPISITE na „Istoria slavyanobalgarska“ – analiz na rakopisnite i pechatni varianti, izpolzvani iztochnitsi i razprostranenie prez Vazrazhdaneto, 2017. *National Geographic Bulgaria*. [viewed 10 June 2025]. Available from: <https://nationalgeographic.bg>.

DEYANOVA, M., 2012. Savpadenia mezhdu harakternite dialektizmi v Zografskata chernova na „Istoria slavyanobalgarska“ i govornite karakteristiki na s. Dospey, Samokovsko (po povod na 100 godini ot otkrivaneto na Zografskata chernova). *LiterNet*. [viewed 10 June 2025]. Available from: https://litternet.bg/publish19/m_deianova/syvpadeniia.htm.

DEYANOVA, M., 2013. Vtoriyat samokovski prepis na „Istoria slavenobalgarskaya“ e izraboten v grad Samokov. *Ongal: elektronno spisanie za etnologia, medievistika i arheologia*, br. 5, s. 55 – 60. [viewed 10 June 2025]. Available from: http://www.spisanie.ongal.net/broi5/3_Deyanova.pdf.

IVANOVA, N., 2000. Andria Kachich Mioshich i Elenskiyat prepis na Paisievata istoria ot 1784 g. (Stilistichni i ezikovi transformatsii). BOZHILOVA, R. i dr. (sast. i red.). *Balgari i harvati prez vekovete. Andria Kachich Mioshich i balgarite*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, s. 99 – 108.

STOYANOV, M., 1962. Prepisi na Paisievata „Istoria slavyanobalgarska“. *Paisiy Hilendarski i negovata epoha (1762 – 1962). Sbornik ot izsledvania po sluchay 200-godishninata ot „Istoria slavyanobalgarska“*. Sofia: Narodna biblioteka „Kiril i Metodiy“, 1962, s. 557 – 597.

TODOROV, I., 2003. *Paisiy Hilendarski. Literatura za zhivota i deloto mu: Anotiran bibliografski ukazatel*. Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.

HRISTOVA, B.; KARADZHOVA, Ts.; VUTOVA, S., 1996. *Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka*. Tom 5. Sofia: Narodna biblioteka „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.

TSONEV, B., 1910. *Opis na rakopisite i staropechatnite knigi v Narodnata biblioteka v Sofia*. Tom 1. Sofia.

TSONEV, B., 1923. *Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka*. Tom 2. Sofia.

PRESERVATION OF THE “SLAVIC-BULGARIAN HISTORY” THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES IN LIBRARIES

Abstract: *“History of the Slavo-Bulgarians” by Paisius of Hilendar is not only a literary monument but also a national symbol that has inspired the Bulgarian spirit through the centuries. In today’s digital society, the preservation, storage, and promotion of such valuable cultural artifacts requires an innovative approach. This research examines the process of digitization of “History of the Slavo-Bulgarians” – from the physical manuscript to modern digital formats that make the work accessible to a global audience. The technologies used in the digitization process, as well as good practices from Bulgarian and international institutions, are analyzed. Attention is also drawn to the challenges associated with long-term preservation, authenticity, and metadata of digital copies. In conclusion, the importance of digitization is emphasized not only as a technical process but also as a cultural mission – a new beginning for an old word that lives in megabytes but carries a centuries-old identity.*

Keywords: *“History of the Slavo-Bulgarians”; digitization; cultural heritage; Paisius of Hilendar; manuscripts*

Paola Galovich, PhD Candidate

Scientific Advisor: Assoc. Prof. Silvia Stancheva, PhD
Technical Secretary at the Center for Vocational Training (CVT)

University of Library Studies and Information Technologies
Sofia, Bulgaria

E-mail: p.galovich@unibit.bg